

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОЖЕЖІ

PROBLEM ISSUES OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE DURING THE INSPECTION OF THE FIRE SITE

Мировська А.В., к.ю.н., доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена проблемним питанням, які виникають під час проведення огляду місця події в межах розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із пожежами.

В межах дослідження встановлено причини формальної імперативності огляду місця події під час розслідування різних категорій кримінальних правопорушень та з'ясовано основні фактори, які на це впливають, зокрема: увага слідчих, більшою мірою зорієнтована на пошук та фіксацію матеріальних слідів, у зв'язку із прогнозованою сталістю (стабільністю) їх властивостей, у порівнянні з психофізіологічними слідами пам'яті людини, а їх відсутність може призвести до повернення обвинувального акту (ст. 314 КПК України), закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК України).

З'ясовано, що найбільш поширеною формою використання спеціальних знань під час розслідування є залучення спеціалістів. Визначено напрями участі спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій з позицій дотримання норм кримінально-процесуального закону, зокрема обов'язкова участь та ситуаційно-обумовлена. Проаналізовано обов'язкові випадки залучення спеціаліста для проведення огляду місця події, врегульовані кримінальним процесуальним законом.

Окреслено повноваження посадової особи територіального органу ДСНС під час участі у проведенні огляду місця пожежі, зокрема: після прибуття на місце пожежі інформує старшого слідчо-оперативної групи про це й бере участь в огляді місця події як спеціаліст із дослідження пожеж; у взаємодії зі слідчим і спеціалістами інших залучених служб планує роботу на місці пожежі; як член слідчо-оперативної групи з'ясовує обставини виникнення та розвитку пожежі; як спеціаліст надає допомогу в огляді місця пожежі з метою виявлення осередку та причин виникнення і розповсюдження пожежі, виявлення, фіксації та вилучення зразків, проб, технічної та іншої документації, предметів, що надалі можуть бути використані як речові докази; у взаємодії зі слідчим і спеціалістами інших залучених служб планує роботу на місці пожежі; вносить пропозиції слідчому щодо вжиття конкретних заходів для виявлення та усунення причин й умов, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із пожежами, тощо.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, участь спеціаліста, огляд місця пожежі.

The article is devoted to problematic issues that arise during the inspection of the scene of the incident as part of the investigation of criminal offenses related to fires.

Within the framework of the study, the reasons for the formal imperative of inspecting the scene of the incident during the investigation of various categories of criminal offenses were established, and the main factors that influence this were clarified, in particular: the attention of investigators, which is more focused on the search and fixation of material traces, in connection with the predicted constancy (stability) of their properties, in comparison with the psychophysiological traces of human memory, and their absence may lead to the return of the indictment (Article 314 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), closing of criminal proceedings (Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

It was found that the most common form of using special knowledge during the investigation is the involvement of specialists. The directions of the specialist's participation in conducting investigative (research) actions from the standpoint of compliance with the norms of the criminal procedural law, in particular mandatory and situational participation, have been determined. Mandatory cases of involving a specialist to inspect the scene of the incident, regulated by the criminal procedural law, were analyzed.

The powers of an official of the territorial body of the State Emergency Service of Ukraine during participation in the inspection of the fire site are outlined, in particular: upon arrival at the scene of the fire, he informs the senior investigator of the operational team about this and participates in the inspection of the scene as a fire investigation specialist; in cooperation with the investigator and specialists of other involved services, plans work at the scene of the fire; as a member of the investigative-operational group investigates the circumstances of the occurrence and development of the fire; as a specialist, he provides assistance in inspecting the site of the fire in order to identify the source and causes of the fire's occurrence and spread, identifying, fixing and removing samples, samples, technical and other documentation, items that can be used as physical evidence in the future; in cooperation with the investigator and specialists of other involved services, plans work at the scene of the fire; makes suggestions to the investigator regarding taking specific measures to identify and eliminate the causes and conditions that lead to the commission of criminal offenses related to fires, etc.

Key words: criminal proceedings, investigative (search) actions, participation of a specialist, inspection of the fire scene.

Україна на сучасному етапі розвитку зазнає трансформаційних змін. Центральне місце у цьому процесі займає право, яке функціонує у вигляді цілісної правової системи та являє собою певний комплекс взаємозалежних та взаємоузгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин та юридичних явищ, що виникають внаслідок такого регулювання.

Реалізація державного суверенітету, формування засад правової державності та поваги до прав і свобод людини – все це стає можливим лише за умови розвиненої правової системи [1, с. 3].

Водночас, стратегічний напрям розвитку сучасної української держави, спрямований на приєднання до Європейського Союзу, зумовлює необхідність проведення реформаторських та інтеграційних заходів у правовій сфері, які мають забезпечити ефективні механізми соціального розвитку [2, с. 28].

Нині військово-політична та соціально-економічна ситуація в Україні характеризується складним, суперечливим, синкретичним періодом, пов'язаним із збройною агресією з боку РФ, що впливає на зовнішні та внутрішні політичні процеси, які спрямовані на подолання зазначених кризових явищ [3, с. 635].

Саме тому, перед правоохоронними органами постають надскладні завдання, вирішення яких передбачає не лише системний підхід до виявлення, документування та розслідування злочинних проявів [3, с. 636] у різних сферах суспільного життя, а і реформування норм кримінального та кримінального процесуального законодавства, покликаних регулювати ці сфери та регламентувати таку діяльність.

Не викликає сумнівів той факт, що успіх розслідування будь-якого кримінального правопорушення залежатиме в першу чергу від тактично правильної побудови його

організації з метою отримання доказів стосовно досліджуваних подій, явищ та обставин [4, с. 38]. Пошук, фіксація, збереження та подальше використання такої доказової інформації відбувається в межах проведення слідчих (розшукових) дій.

Безперечно найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні, майже всіх без виключення кримінальних правопорушень, є огляд місця події.

Формальна імперативність огляду місця події під час розслідування різних категорій кримінальних правопорушень, на наше переконання, пов'язана з тим, що увага слідчих, більшою мірою, все ж зорієнтована на пошук та фіксацію матеріальних слідів, оскільки вони: по-перше, мають прогнозовано сталі (стабільні) властивості, у порівнянні з психофізіологічними слідами пам'яті людини, а по-друге, судді під час судового розгляду кримінальних проваджень скептично ставляться до відсутності матеріально-фіксованих ознак злочинного діяння, що може призвести до повернення обвинувального акту (ст. 314 КПК України), закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК України), тощо.

Так, відповідно до ст. 237 КПК України огляд – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим, прокурором з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення.

Крім того, за необхідності, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів [5], що в свою чергу забезпечуватиме повноту огляду.

Залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій є однією з найпоширеніших форм використання спеціальних знань під час розслідування. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій з позицій дотримання норм кримінально-процесуального закону може бути: обов'язковою, в силу прямої вказівки закону; ситуаційно-рекомендованою нормами закону або факультативною (участь спеціаліста законом не обумовлюється, але є можливою і визначається рішенням слідчого, виходячи із специфіки слідчої ситуації та потреби у використанні спеціальних знань для встановлення конкретних обставин) [6, с. 89–90].

Єдиний виключний випадок обов'язкового залучення спеціаліста для проведення огляду місця події, закріплений у ст. 238 КПК України та пов'язаний із виявленням на місці події трупу.

Тобто в ході унормування зазначеного питання законодавець чітко виокремлює специфічний об'єкт огляду – труп та специфічні завдання, які мають бути вирішені під час його проведення, а також враховує межі компетенції слідчого під час виконання таких дій та відсутність у останнього достатніх/необхідних спеціальних знань у цій сфері.

Разом з тим, законодавець, залишає поза увагою інші специфічні об'єкти, під час проведення огляду яких також необхідні спеціальні знання та залучення фахового спеціаліста матиме вирішальне значення для процесу розслідування.

Наприклад, поміж небезпечних кваліфікованих ознак сучасної злочинності, зокрема варто звернути увагу на кримінальні правопорушення, пов'язані з пожежами. Такі діяння характеризуються підвищеною суспільною небезпекою та викликають серйозне занепокоєння громадськості, а також посилену увагу правоохоронних органів. Пожежі є найбільш руйнівними стихійними лихами, що завдають не тільки матеріальних збитків, а й призводять до людських жертв. [7, с. 18].

Від початку повномасштабного вторгнення РФ запустила по території України понад 7,5 тис. ракет різних типів, керованих авіаційних бомб та баражуючих боеприпасів. Такі ворожі обстріли спричиняють руйнування та пожежі.

Механізм використання зазначених знарядь, прямо передбачає руйнацію території або об'єктів ураження. Крім того, наслідками застосування такого озброєння є виникнення масштабних пожеж із подальшим знищенням будь-якої можливої слідової та доказової інформації [8, с. 52–54].

Отже, враховуючи певні особливості елементного складу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних пожежами, зокрема способи вчинення, знаряддя та слідову картину, зволікання в процесі виявлення, фіксації, збереження слідової матеріальної інформації є неприпустимим та може призвести до втрати доказу.

Залучення спеціаліста під час огляду місця пожежі відбувається відповідно до Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби МВС України, під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами.

Відповідно до зазначеного порядку, посадова особа територіального органу ДСНС як спеціаліст із дослідження пожеж, якого залучають до кримінального провадження як спеціаліста, унаслідок виконання поставлених завдань і використання спеціальних знань складає «акт про пожежу», «звіт про причину виникнення пожежі» та інші матеріали стосовно пожежі, які долучаються до матеріалів кримінального провадження. Ці документи, складені компетентним суб'єктом та містять криміналістично значущу інформацію. В подальшому їх буде використано в процесі проведення експертних досліджень та вони стануть предметом оцінки під час досудового розслідування та судового розгляду [9].

Крім того, за умови відповідності «акта про пожежу», «звіту про причину виникнення пожежі» та інших матеріалів стосовно пожежі» вимогам, які ставлять до джерел доказів, їх визнають документами (ст. 99 КПК України) та джерелами доказів (ч. 2 ст. 84 КПК України) [9].

Таким чином, участь спеціалістів під час огляду місця пожежі регламентована підзаконними нормативно-правовими актами, що визначають порядок дій на місці пожежі та безпосередньо під час розслідування таких фактів.

Згідно з п. 3 Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби МВС України до повноважень посадової особи територіального органу ДСНС входить:

- після прибуття на місце пожежі інформує старшого слідчо-оперативної групи про це й бере участь в огляді місця події як спеціаліст із дослідження пожеж;
- у взаємодії зі слідчим і спеціалістами інших залучених служб планує роботу на місці пожежі;
- як член слідчо-оперативної групи з'ясовує обставини виникнення та розвитку пожежі;
- як спеціаліст надає допомогу в огляді місця пожежі з метою виявлення осередку та причин виникнення і розповсюдження пожежі, виявлення, фіксації та вилучення зразків, проб, технічної та іншої документації, предметів, що надалі можуть бути використані як речові докази. Надає слідчому допомогу у фіксації в протоколі огляду місця події інформації щодо виявлених зразків, об'єктів, речовин тощо;
- встановлює стан й ефективність спрацювання засобів і систем протипожежного захисту, що є на об'єкті, виконання вимог пожежної безпеки, приписів та постанов посадових осіб ДСНС, якщо такі виносили;
- у взаємодії зі слідчим і спеціалістами інших залучених служб планує роботу на місці пожежі;
- вносить пропозиції слідчому щодо вжиття конкретних заходів для виявлення та усунення причин й умов, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із пожежами;

– у разі необхідності залучення для встановлення причин виникнення пожежі дослідно-випробувальних лабораторій (ДВЛ) та Українського науково-дослідного інституту цивільного захисту (УкрНДЦЗ) повідомляє слідчого, оперативно-координаційний центр територіального органу ДСНС (ОКЦ ДСНС) та керівництво відповідного територіального органу ДСНС про необхідність організації їх виїзду на місце події (пожежі) для участі в складі слідчо-оперативної групи;

– надає інформацію керівнику слідчо-оперативної групи про результати перевірки стану та справності засобів протипожежного захисту, що є на об'єкті;

– як член слідчо-оперативної групи виконує доручення слідчого в межах своїх повноважень. За результатами роботи для здійснення слідчим попередньої правової кваліфікації кримінального правопорушення на місці події оформляє та надає слідчому акт про пожежу. Протягом трьох діб надсилає до слідчого підрозділу разом із супровідним листом, який реєструють у канцелярії відповідного підрозділу, звіт про причину виникнення пожежі та інші матеріали стосовно пожежі;

– включає до звіту про причину виникнення пожежі інформацію про виконання доручень слідчого щодо отриманих свідчень від очевидців пожежі для встановлення причин її виникнення, осіб, причетних до пожежі (інформацію від очевидців відбирають в усній формі), з відповідними роз'ясненнями;

– у разі встановлення особи, яка володіє інформацією про пожежу та події, пов'язані з нею, повідомляє керівника [10].

Вбачається, що роль представника ДСНС, залученого в якості спеціаліста для проведення огляду місця пожежі є вагомою, не лише з точки зору забезпечення завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України та зводиться до забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [5], але і вирішальною з точки зору роботи із слідчою інформацією, на підставі якої буде визначено наявність або відсутність складу кримінального правопорушення, його кваліфікація, а також можливість подальшого використання такої слідчої інформації у кримінальному провадженні.

Тобто специфіка досліджуваної категорії кримінальних проваджень передбачає виокремлення особливого нормативно-правового порядку, який визначає алгоритм реагування на кримінальні правопорушення, пов'язані з пожежами та впливає на процес формування організаційних засад розслідування.

У зв'язку із цим, найбільш важливою слідчою (розшуковою) дією, в тому числі і з точки зору отримання матеріальних слідів, є саме огляд місця події – результати якого фактично будуть визначати напрями розслідування

та обумовлюватимуть його успіх в контексті прийняття остаточного рішення.

Під час огляду місця пожежі спеціалістом – посадовою особою територіального органу Державної служби України з надзвичайних ситуацій, складається «акт про пожежу», «звіт про причину виникнення пожежі та інші матеріали стосовно пожежі. Це документи, які містять криміналістично значущу інформацію, та у подальшому можуть бути визнані джерелами доказів. Саме на підставі цих документів буде прийматись рішення про наявність або відсутність складу кримінального правопорушення та відбуватиметься попередня кваліфікація діяння. Крім того, спеціаліст у даному випадку буде виступати гарантом виявлення, належної фіксації та зберігання речових доказів.

На жаль, спірних ситуацій щодо залучення слідчими, на власний розсуд, спеціалістів різноманітних сфер для надання фахової допомоги під час проведення огляду місця події значна кількість. Зокрема не врегульованими кримінальним процесуальним законом залишаються питання залучення: спеціалістів ІТ-сфери під час проведення огляду комп'ютерної техніки та виявлення, фіксації, збереження та вилучення в його межах цифрових (електронних) слідів; експертів-автотехніків під час огляду місць дорожньо-транспортних пригод та з'ясування механізму дорожньо-транспортної події; ветлікарів при проведенні огляду трупа тварини; вибухотехніків при виявленні вибухонебезпечних предметів, тощо.

Такі прогалини не тільки негативно впливають на повноту та всебічність досудового розслідування, а і безумовно, даються взнаки, коли мова йде про його якість та ефективність.

Підсумовуючи викладене, можливо дійти висновку, що нині чинний КПК України, регламентує лише один випадок імперативного залучення спеціаліста для проведення огляду місця події – у зв'язку із виявленням трупу. Інші випадки залучення спеціалістів при проведенні дослідницьких дій, під час огляду місця події, регулюються на загальних процесуальних засадах, здебільшого відомими нормативно-правовими документами, а рішення про необхідність або відсутність необхідності щодо використання спеціальних знань приймаються на розсуд слідчого та у межах його професійної компетенції, на підставі фахових знань, вмінь, навичок та досвіду.

У такому випадку відсутність чіткого законодавчого урегулювання досліджуваного питання може призвести до певної диспозитивності дій слідчого (залежно від його досвіду роботи в цілому, досвіду з розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії або проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі і огляду місця пожежі, професійних знань, вмінь та компетенції, тощо) та негативно вплинути на результати розслідування.

ЛІТЕРАТУРА

- Хаустова М.Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків : Право, 2008. 160 с.
- Богачова Л.Л. Правова система України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2021. С. 28–30. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/4>
- Саковський А.А., Мирівська А.В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2024. С. 635–638. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/151>
- Курята Л.Л. Розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідання віровчень та виконання релігійних обрядів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. 290 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>.
- А.А. Саковський, А.В. Мирівська. Теоретичні аспекти проблемних питань використання спеціальних знань під час розслідування. *Науково-виробничий журнал Держава та регіони. Серія: Право*. Випуск 4 (78). 2022. С. 135–140. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.19>
- Лісіцький А.В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу : дис. ... доктора філософії, 081. Київ, 2023. 204 с.
- Мирівська А. В., Саковський А.А. Аспекти криміналістичного забезпечення досудового розслідування в умовах воєнного стану. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2023 р.) / [редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 52–54.

9. Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. Електронний юридичний журнал. 2023. № 1. С. 477–480. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>.

10. Порядок спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, 235 пов'язаних з пожежами : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 лип. 2017 р. № 621. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-17#Text>.